

Філософія

УДК (477)+39(-161.2)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.20384721>

Резильєнтність як екзистенціал людського буття

Албур Віталій Анатолійович,

аспірант кафедри культурології та філософії культури

Національного університету «Одеська політехніка», Україна

<https://orcid.org/0009-0000-3032-7977>

Прийнято: 06.05.2026 | Опубліковано: 25.05.2026

***Анотація.** У статті здійснено комплексний теоретико-методологічний аналіз феномену резильєнтності як багатомірного екзистенціалу людського буття. На основі синтезу українського психологічного дискурсу В. Климчук [1], Т. Титаренко [4], В. Горбунова [3]; фундаментальних іноземних концепцій Е. Маскен [9], Дж. Бонанно [10], Б. Уокер та С. Голлінг [11] розкрито динамічну природу резильєнтності. Особлива увага приділяється метафізичному та релігієзнавчому аспектам стійкості, де вона трактується як сучасна форма «мужності бути» та інструмент подолання небуття через посттравматичне зростання. Обґрунтовано перехід від індивідуального копіngu до національної адаптивності в умовах війни.*

***Мета дослідження.** Полягає в цілісному світоглядно-філософському обґрунтуванні феномену резильєнтності як багатомірного екзистенціалу, що*

забезпечує збереження суб'єктності особистості та нації в умовах граничних криз.

Результати дослідження. У результаті проведеного дослідження було встановлено, що резильєнтність є активною позицією особистості, яка трансформує біль у досвід через механізми посттравматичного зростання. Доведено, що цей феномен працює на трьох рівнях: психологічному, як робота базових адаптивних систем; духовному, як антропологічна передумова віри та «гранична стійкість» у стані відчаю; системному, як здатність держави та суспільства до самоорганізації та якісного стрибка через фазу реорганізації. Виявлено, що резильєнтність виконує психотерапевтичну роль «спасіння без Спасителя», запобігаючи падінню суб'єкта в нігілізм.

Висновки. Узагальнення наукових підходів і теоретичних концепцій дозволило розкрити резильєнтність як універсальний онтологічний екзистенціал - динамічну силу, що забезпечує тривалість буття через його постійне самооновлення. Вона є точкою перетину біологічного «життєвого пориву», психологічної волі до сенсу та релігійної мужності. У контексті сучасної України резильєнтність трансформувалася з індивідуальної навички в колективну стратегію ствердження життя попри загрозу небуття, підтверджуючи статус людини як творця смислів навіть в умовах граничного хаосу.

Ключові слова: резильєнтність, екзистенціал, посттравматичне зростання, мужність бути, життєтворчість, динамічний процес, духовна стійкість, трансформативність, національна стійкість.

Resilience as an existential aspect of human existence

Vitaliy Albur,

Postgraduate Student, Department of Cultural Studies

and Philosophy of Culture,

Odesa Polytechnic National University, Ukraine

<https://orcid.org/0009-0000-3032-7977>

Abstract. *The article carries out a comprehensive theoretical and methodological analysis of the phenomenon of resilience as a multidimensional existential of human existence. Based on the synthesis of Ukrainian psychological discourse by V. Klymchuk [1], T. Tytarenko [4], V. Gorbunov [3] and fundamental foreign concepts by E. Masten [9], J. Bonanno [10], B. Walker and S. Golling [11], the dynamic nature of resilience is revealed. Special attention is paid to the metaphysical and religious aspects of resilience, where it is interpreted as a modern form of “courage to be” and a tool for overcoming non-being through post-traumatic growth. The transition from individual coping to national adaptability in war conditions is substantiated.*

The aim of the study *it consists in a holistic theoretical, philosophical and psychological substantiation of the phenomenon of resilience as a multidimensional existential that ensures the preservation of the subjectivity of the individual and the nation in conditions of extreme crises.*

The result. *As a result of the research, it was found that resilience is an active position of the individual, which transforms pain into experience through the mechanisms of post-traumatic growth. It is proven that this phenomenon works on three levels: psychological, as the work of basic adaptive systems; spiritual, as the anthropological prerequisite of faith and «limiting stability» in a state of despair; systemic, as the ability of the state and society to self-organize and make a*

qualitative leap through the reorganization phase. It was found that resilience performs the psychotherapeutic role of «salvation without a Savior», preventing the subject from falling into nihilism.

Conclusions. *The generalization of scientific approaches and theoretical concepts allowed us to reveal resilience as a universal ontological existential - a dynamic force that ensures the duration of existence through its constant self-renewal. It is the intersection point of the biological «life drive», the psychological will to meaning and religious courage. In the context of modern Ukraine, resilience has transformed from an individual skill into a collective strategy for affirming life despite the threat of non-existence, confirming the status of man as a creator of meanings even in conditions of extreme chaos.*

Keywords: *resilience, existential, post-traumatic growth, courage to be, life-creativity, dynamic process, spiritual resilience, transformativeness, national resilience.*

Постановка проблеми. Традиційне розуміння резильєнтності як здатності повертатися до попереднього стану виявляється недостатнім в умовах екстремальних викликів сучасності. Виникає необхідність переосмислення резильєнтності не лише як психологічного механізму адаптації, а як фундаментальної онтологічної характеристики людини, що дозволяє не просто виживати, а й творчо трансформувати реальність після катастрофічних подій.

Актуальність дослідження. Актуальність зумовлена екзистенційною ситуацією в Україні, де резильєнтність стала ключовим фактором збереження суб'єктності як окремої особистості, так і всієї нації. Потреба в науковому обґрунтуванні механізмів «незламності» вимагає міждисциплінарного підходу, що поєднує психологію, соціальну філософію та метафізику.

Крім того, актуальність теми резильєнтності зумовлена радикальними змінами в архітектурі світової та національної безпеки, що вивели це поняття з вузького клінічного контексту в площину фундаментальної умови виживання людства.

На сучасному етапі Україна проходить через безпрецедентне історичне випробування, де резильєнтність перестала бути особистим вибором і перетворилася на фактор національної безпеки. Актуальність дослідження підсилюється необхідністю осмислити український досвід «незламності» не лише як емоційний феномен, а як стійку стратегію збереження державної суб'єктності. Коли зовнішні опори цивілізованого світу виявляються крихкими, внутрішня стійкість громадянина стає останньою лінією оборони.

Попри значну кількість емпіричних даних у психології, спостерігається концептуальний розрив між описом «механізмів адаптації» та розумінням «сенсу стійкості». Традиційні підходи часто ігнорують метафізичний вимір людини. Актуальність даної роботи полягає у спробі поєднати салютогенний підхід: пошук джерел сили за Е. Маслен [9] та Дж. Бонанно [10] з екзистенційною онтологією: П. Тілліх [13], В. Франкл [15]. Це дозволяє висвітлити резильєнтність як акт «мужності бути», що є критично важливим для гуманітарних наук у часи нігілізму та світоглядного хаосу.

У контексті масової травматизації актуальним стає вивчення не патологічних наслідків стресу, а механізмів посттравматичного зростання. Розуміння резильєнтності як здатності конструювати нові життєві світи на руїнах старих Т. Титаренко [4] є необхідним для розробки стратегій довготривалого відновлення ментального здоров'я нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен резильєнтності в останні десятиліття став об'єктом прискіпливої уваги міждисциплінарної спільноти, що зумовлено зростанням глобальної нестабільності. Проведений аналіз дозволяє виокремити три ключові напрями досліджень:

1. Український дискурс. Вітчизняна школа психології значно поглибила розуміння резильєнтності, адаптувавши її до умов тривалої воєнної агресії. Т. Титаренко [4] розглядає стійкість крізь призму життєтворчості, де головним результатом є посттравматичне зростання - здатність особистості конструювати нові життєві світи на руїнах старих. В. Климчук та В. Горбунова [2] акцентують увагу на динамічному характері резильєнтності, трактуючи її як сукупність навичок, що піддаються тренуванню та розвитку. У їхніх роботах стійкість розглядається не лише як внутрішній ресурс, а як результат взаємодії індивіда з соціальною підтримкою. Проблеми лідерства та соціальної адаптації в умовах невизначеності досліджує О. Романовський [6], пов'язуючи резильєнтність з емоційним інтелектом. Питання особистісного потенціалу та когнітивних компонентів стійкості перебувають у фокусі уваги Н. Тишківської [7], яка розглядає резильєнтність як комплексний ресурс подолання криз.

2. Фундаментальні світові концепції. У світовій науці фундамент розуміння резильєнтності закладено працями Е. Масен [9], яка деміфологізувала стійкість, визначивши її як «звичайна магія». Дослідниця довела, що резильєнтність є результатом нормального функціонування базових адаптивних систем людини. Важливий внесок у розмежування процесів відновлення та власне стійкості зробив Дж. Бонанно [10], який емпірично обґрунтував, що резильєнтність є окремою траєкторією функціонування, що характеризується стабільністю попри травму. Критичний перегляд термінології здійснила С. Лутар [12], наполягаючи на тому, що резильєнтність - це динамічний процес, а не статична риса характеру. Паралельно з цим, у межах теорії систем, Б. Уокер та К. С. Голлінг [11] розширили концепт до соціально-екологічного рівня, ввівши поняття «трансформативності» - здатності системи змінювати свою природу задля збереження життєздатності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну кількість психологічних досліджень, недостатньо розробленим

залишається питання інтеграції резильєнтності в метафізичний та релігійнознавчий контексти. Існує прогалина у розумінні резильєнтності як онтологічного екзистенціалу, що виходить за межі суто клінічної чи соціальної адаптації.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження полягає у концептуалізації резильєнтності як багатовимірного онтологічного екзистенціалу, що інтегрує психологічні механізми адаптації, системну трансформативність суспільства та метафізичну «можливість бути» особистості в умовах екзистенційних криз.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній науці резильєнтність традиційно визначається як здатність особистості зберігати стабільний рівень психологічного та фізичного функціонування в умовах стресогенних подій. Проте український науковий дискурс останнього десятиліття, зумовлений екзистенційними викликами війни, значно поглибив це розуміння. Українські дослідники, такі як В. Климчук [1, 2], В. Горбунова [3], та Т. Титаренко [4], розглядають резильєнтність не просто як «повернення до вихідного стану», а як динамічний процес життєтворчості. Т. Титаренко наголошує на важливості посттравматичного зростання, де резильєнтність виступає як здатність особистості конструювати нові життєві світи на руїнах старих.

В. Климчук та В. Горбунова [2] акцентують увагу на тому, що резильєнтність не є вродженою статичною рисою, а є сукупністю навичок, які інтегрують індивідуальні ресурси з соціальною підтримкою. В. Климчук в своїй науковій праці «Резильєнтність як динамічний процес та посттравматичне зростання особистості» [5] розглядає резильєнтність не як вроджену «застиглу» рису, а як динамічну здатність до відновлення, яку можна і потрібно розвивати. Переважна більшість його досліджень акцентують увагу на зв'язку резильєнтності з психологічним благополуччям. Климчук

наголошує на важливості посттравматичного зростання - явища, коли людина не просто повертається до стану «до травми», а набуває нових сенсів, вищої ціннісної усвідомленості та нових стратегій копінгу «справляння з труднощами».

В українському контексті резильєнтність все більше набуває рис національної адаптивності, де психологічна стійкість окремої особистості тісно переплетена з колективною здатністю до опору та збереження суб'єктності. У контексті сучасної України резильєнтність переосмислюється не просто як індивідуальна здатність, а як складний динамічний процес адаптації суспільства та особистості до екстремальних умов. У вітчизняній психологічній школі дослідження резильєнтності набуло особливої гостроти у зв'язку з необхідністю подолання наслідків травматичних подій. Українські дослідники пропонують багаторівневий погляд на цю проблему.

Так, О. Романовський у своїх дослідженнях розглядає резильєнтність як критично важливу характеристику сучасної особистості в умовах невизначеності. Він акцентує увагу на формуванні резильєнтності через розвиток емоційного інтелекту та лідерських якостей. Для нього резильєнтність - це інструмент соціальної адаптації, який дозволяє особистості зберігати працездатність та конструктивність у кризових ситуаціях [6].

Також слід відмітити праці сучасної української дослідниці Н. Тишківської: «Резильєнтність як ресурс подолання кризових станів особистості» [7]. Н. Тишківська досліджує резильєнтність у контексті життєстійкості та особистісного потенціалу. У фокусі її уваги - внутрішні ресурси людини, які допомагають протистояти деструктивному впливу стресу. Вона розглядає резильєнтність як комплексне утворення, що включає когнітивний компонент, як розуміння ситуації, емоційний – як саморегуляція та поведінковий – як активні дії для вирішення проблеми.

Важливим аспектом дослідження поняття резильєнтності у площині державного та національного буття є аналітичні матеріали Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД): «Концепція забезпечення стійкості (резильєнтності) держави та суспільства 2021-2023» [8]. Це створює ідеальний місток до метафізичного розділу, де резильєнтність розглядається як спосіб виживання цілого народу. У доповіді акцентується увага на тому, що стійкість держави неможлива без стійкості громадянина. резильєнтність визначається як: «Здатність держави та суспільства своєчасно ідентифікувати загрози, чинити опір, мінімізувати вразливість, швидко відновлюватися та адаптуватися до деструктивних змін у безпековому середовищі» [8]. Це підтверджує тезу про резильєнтність як екзистенціал - внутрішню силу, що тримає структуру суспільства.

Слід звернути увагу на включення у дослідження фундаментальних іноземних наукових праць таких дослідників, як Енн Мастен [9], Джордж Бонанно [10], Браян Уокер та Стенлі Голлінг [11] та Суніі Лутар [12]. Ці джерела складають «золотий фонд» світових досліджень резильєнтності. Енн Мастен є «наріжним каменем» сучасної психології резильєнтності. Саме ця праця здійснила парадигмальний зсув: від сприйняття стійкості як «феноменальної риси героїв» до розуміння її як природної функції людської психіки. Дослідниця стверджує, що резильєнтність забезпечується не «суперздібностями», а роботою базових систем адаптації, які є у кожній людини: когнітивні функції: мозок, що вміє вчитися та вирішувати проблеми; прихильність: здатність будувати зв'язки з іншими людьми; системи саморегуляції: здатність керувати емоціями та імпульсами; мотивація: воля до ефективності.

У своїй праці Бонанно доводить кілька критичних для дослідження моментів, а саме: вчений чітко розрізняє два процеси - відновлення та резильєнтність. Відновлення - це коли функціонування людини сильно падає

після травми, а потім поступово повертається до норми. Резильєнтність за Бонанно - це здатність зберігати відносно стабільний рівень здорового функціонування навіть у момент самої події.

Дослідження Браяна Уокера та Стенлі Голлінга є фундаментальним для системного підходу до резильєнтності. Воно виводить поняття за межі індивідуальної психології та розглядає його в контексті складних адаптивних систем: суспільства, екосистеми, держави. Уокер і Голлінг доводять, що стійкість - це не консервація минулого, а здатність до якісного стрибка. Це метафізично підтверджує тезу про те, що буття стверджує себе через постійне оновлення.

Праця Суніи Лутар та колег є ваговою, оскільки вона «навела лад» у термінології та методології резильєнтності, коли це поняття стало занадто розмитим. У вказаному дослідженні автори обґрунтовують три фундаментальні умови, без яких не можна говорити про резильєнтність: наявність значної загрози - резильєнтність не існує «в вакуумі» або в комфортних умовах. Вона проявляється лише як відповідь на реальний деструктивний вплив; спішна адаптація: Просто «вижити» - замало. Потрібно продемонструвати функціонування, яке відповідає або перевищує очікування після такої травми; резильєнтність - це процес, а не риса: Це найважливіша теза для вашого метафізичного розділу. Автори наполягають, що резильєнтність - це не статична «суперсила», а динамічний процес взаємодії особистості з її оточенням.

Для наукової статті вказані вище дослідження цінні тим, що дозволяють вивести поняття з вузького поля клінічної психології у сферу загальної теорії систем та онтології. Разом із українським контекстом перетворює дослідження з «оглядової нотатки» на серйозне міждисциплінарне дослідження.

Отже, резильєнтність за українськими науковцями - це не пасивна витривалість, як у металів, а активна позиція особистості, яка трансформує

більш у досвід. Переважна більшість дослідників погоджуються, що резильєнтність можна формувати через спеціальні психологічні інтервенції, розвиток навичок самодопомоги та зміну ментальних моделей сприйняття кризи. Теоретичні напрацювання В. Климчука, О. Романовського та Н. Тишківської створюють міцну базу для практичної реабілітації та підтримки ментального здоров'я нації.

Підсумовуючи погляди іноземних науковців Мастена, Бонанно, Уокера, Голлінга, Лутара, можна визначити, що резильєнтність - це не статична броня, а динамічна здатність складної системи: людини, суспільства, екосистеми, зберігати свою цілісність і життєздатність через трансформацію у відповідь на катастрофічний стрес.

Спробуємо розглянути такий екзистенціал як резильєнтність під кутом зору філософії релігії. Задля цього поставимо перед собою наступне запитання: «Чи можна розглядати резильєнтність як форму духовної стійкості, близьку до релігійної віри?» Необхідно підкреслити, що розглядаючи резильєнтність як форму духовної стійкості, ми виходимо за межі психології та потрапляємо в поле філософії релігії та філософської антропології. Дійсно, поняття «духовна стійкість» та «резильєнтність» є настільки близькими, що їх можна вважати двома сторонами однієї медалі: одна описує механізм, а інша - джерело та сенс витривалості. Видатний теолог і філософ Пауль Тіллх ввів поняття «мужність бути» [13], базуючись на онтології релігії. Він стверджував, що будь-який акт подолання страху небуття – це вже релігійний акт за своєю суттю. Резильєнтність – це і є «мужність бути», але мужність бути в дії. Коли людина вирішує продовжувати жити, попри катастрофу, вона здійснює акт віри у життєздатність самого буття. З точки зору філософії релігії довіра до життя, яку виявляє резильєнтна людина, є аналогом довіри до Бога, до віри. В обох випадках людина покладається на те, що сенс буття існує навіть там, де він прихований. У сучасній філософії релігії прийнято вважати, що резильєнтність

є антропологічною передумовою віри. Людина має природну здатність до відновлення, до резильєнтності. Але в ситуаціях «абсолютного відчаю», коли власних сил не вистачає, людина звертається до віри. Таким чином, віра стає «граничною резильєнтністю». Іншими словами, «гранична резильєнтність» дозволяє залишатися стійким навіть тоді, коли психіка вже вичерпала свої ресурси.

Для розкриття поняття «резильєнтність» як філософсько-релігійного феномену нам необхідно відповісти принаймні ще на одне запитання: «Як релігійні уявлення про страждання та випробування впливають на формування резильєнтності?» Відомо, що релігійні уявлення про страждання є одними із найпотужніших культурно-антропологічних та психологічних чинників формування резильєнтності. У філософії релігії це розглядається через здатність релігійних систем перетворювати такий деструктивний досвід, як біль, втрату, на конструктивний елемент особистісного зростання. Підкреслимо, що релігійні уявлення формують екзистенціал як резильєнтність через інтелектуальний та емоційний каркас. Вони перетворюють «жертву обставин» на «воїна духу» або «учня», який проходить складний урок. Саме цей перехід від пасивного страждання до активного проживання випробування є ключем до незламності, до формування резильєнтності. Якщо страждання можна порівняти з духовним штормом, то релігійні уявлення намагаються його зупинити, стати опорою для людської душі, щоб не відчувати відчай.

Отже, резильєнтність варто розглядати як форму духовної стійкості, тому що вона вимагає від людини метафізичного зусилля, віри в те, що життя варте продовження. Можемо констатувати, що релігійна віра є «вищою формою» резильєнтності, оскільки вона перетворює біологічну потребу вижити на духовну місію свідчення правди та любові, незважаючи на обставини. Сьогодні в Україні це питання набуває особливого значення, тому що наша колективна резильєнтність часто-густо переходить у форму духовної

віри. Колективна резильєнтність перетворюється у справедливість, у «перемогу світла над темрявою», що робить нас не просто психологічно стійкими, а й духовно незламними.

Таким чином, ми можемо назвати такий екзистенціал людського буття як резильєнтність сучасним світським аналогом релігійної надії на спасіння. Але необхідно завжди враховувати той факт, що вона виконує психотерапевтичну роль: не дає людині впасти в нігілізм. Резильєнтність є антропологічним заміником релігійного чуда. Замість очікування на втручання Бога сучасна людина покладається на пластичність власного мозку та духу. Ми б назвали резильєнтність «спасінням без Спасителя» [16], де роль вищої сили віддана здатності людського життя перемагати ентропію.

На метафізичному рівні резильєнтність слід розглядати як екзистенціал - фундаментальну структуру людського буття у світі. Вона перестає бути лише реакцією на стрес і стає способом самоздійснення людини. Метафізично резильєнтність відображає активний опір ентропії. Це прояв життєвої сили, про яку писав А. Бергсон [9], що прагне до ускладнення та збереження форми всупереч хаосу матеріального світу. Якщо фізичний світ підпорядкований законам причини та наслідку, то людська резильєнтність вводить у світ вимір свободи. Здатність людини надавати сенс страждання - логотерапія В. Франкла [15] є метафізичним актом, який змінює структуру реальності для суб'єкта. Резильєнтність як метафізична риса вказує на те, що людське буття є «відкритим проектом». Вона демонструє, що людина не є завершеною річчю, а є процесом постійного перевершення самої себе. Резильєнтність є багатомірним феноменом. Розпочинаючись як психологічний механізм адаптації, вона розкривається через релігійну «мужність бути» і завершується як метафізична характеристика людини, здатної протистояти небуттю. В умовах сучасних криз резильєнтність стає головною запорукою збереження

людського в людині, підтверджуючи статус особистості як творця смислів у Всесвіті.

Висновки. Отже, на основі синтезу представлених підходів можна сформулювати такий комплексний висновок: резильєнтність постає не як статична риса чи пасивна здатність до виживання, а як фундаментальний онтологічний екзистенціал - динамічна «мужність бути» за П. Тілліхом, що інтегрує біологічну «життєву силу» А. Бергсона, психологічну волю до сенсу В. Франкла та системну здатність до трансформації Б. Уокера.

В умовах сучасних екзистенційних викликів, зокрема українського досвіду війни, резильєнтність переосмислюється як багаторівневий процес життєтворчості, де індивідуальна здатність адаптуватися до травми переростає у колективну національну суб'єктність. Це «спасіння без Спасителя», де роль вищої сили віддана здатності людського життя перетворювати ентропію руйнування на енергію посттравматичного зростання. Таким чином, резильєнтність є головним метафізичним інструментом збереження людської цілісності, що дозволяє суб'єкту не просто протистояти небуттю, а безперервно перевершувати самого себе, конструюючи нові життєві світи на руїнах старих.

Список використаних джерел:

1. Климчук В. О. Психологія посттравматичного зростання : монографія / В. О. Климчук ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. - 2-ге вид., переробл. і допов. - Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2021. - 158 с.
2. Климчук В. О., Горбунова В. В. Психологія резильєнтності: адаптація до кризових умов : навч. посіб. Київ : [Б. в.], 2020. 164 с.

3. Горбунова В. В. Психологічна допомога сім'ям у кризових ситуаціях: теорія та практика : навч. посіб. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 160 с.
4. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. - К.: Либідь, 2003.
5. Климчук В. О. Резильєнтність як динамічний процес та посттравматичне зростання особистості. Психологічні науки: проблеми та здобутки. 2020. № 1. С. 45–62.
6. Романовський О. Г. Психологічна резильєнтність як професійно важлива якість сучасного лідера. Теорія і практика управління соціальними системами. 2021. № 3. С. 15-28.
7. Тишківська Н. В. Резильєнтність як ресурс подолання кризових станів особистості. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. 2021. Вип. 14 (59). С. 82-93.
8. Концепція забезпечення стійкості (резильєнтності) держави та суспільства: аналіт. доповідь / [авт. кол.: С. В. Пребега, О. О. Резнікова та ін.]; за наук. ред. О. О. Резнікової. Київ : НІСД, 2021. 120 с. URL: <https://niss.gov.ua>
9. Masten, A. S. (2001). Ordinary Magic: Resilience Processes in Development. *American Psychologist*, 56(3), 227-238. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.3.227>
10. Bonanno, G. A. (2004). Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American Psychologist*, 59(1), 20–28. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.1.20>
11. Walker, B., Holling, C. S., Carpenter, S. R., & Kinzig, A. (2004). Resilience, adaptability and transformability in social–ecological systems. *Ecology and Society*, 9(2), Article 5. <https://doi.org/10.5751/ES-00650-090205>

12. Luthar, S. S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71(3), 543–562. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00164>
13. Тілліх П. Мужність бути / Пер. з англ. М. Кварталіна, С. Гайдук. - К.: Дух і Літера, 2002. - 204 с.
14. Бергсон А. Творча еволюція / Пер. з фр. Р. Осадчука. - К.: Видавництво Жупанського, 2011. - 320 с.
15. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу / Пер. з англ. О. Замойської. - Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. - 160 с.
16. Розова, Т. В., Мартинюк, Е. І., & Никитченко, О. Е. (2023). АКТУАЛІЗАЦІЯ ЕСХАТОЛОГІЇ: ІДЕЇ «СПАСИТЕЛЯ» ТА «АНТИХРИСТА» В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ. *Культурологічний альманах*, (3), 213-219. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.3.30>